

ADABIY MEROS

2026-YIL 2-SON / ILMIY JURNAL

- Til ilmi va ta'limi fidoyisi
Navoiy poetikasida shamol obrazi
Marosim folklorida rang simbolikasi
Ilmiy-ma'rifiy asarlarning adabiyotdagi o'rni
"Majolis un-nafois"da iste'dod ahlining bahosi
Yoqubjon Is'hoqov arxividagi nashr etilmagan asarlar
Alisher Navoiyning ishqiy dostonlarida Iskandar obrazi
Asqad Muxtorning "Chinor" romani matniy-qiyosiy tadqiqi
Mulla Nasriddin obrazining parodik semantikasi: donolik va ayyorlik
Abduqodir Hayitmetovning o'zbek adabiyotshunosligi takomilidagi o'rni
XX asr boshida o'zbekistonda alifbo islohoti va folklor namunalarini nashr etish masalalari
XVII-XVIII asrlar tazkirachiligi xususiyatlari (*Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro"si misolida*)
Nazar Eshonqul asarlarida folklor elementlari (*"Shamolni tutib bo'lmaydi" hikoyasi misolida*)
Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" tazkirasida muallif adabiy-tanqidiy qarashlarining aks etishi
Tarjimon tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning nazariy modeli
To'ygacha bo'lgan urf-odat va marosimlarning hududiy xususiyatlari (*Toshkent viloyati misolida*)
Dialog – hikoyatning asosiy bayon usuli (*Saddi Iskandariy hikoyatlari misolida*)
Ot so'z turkumiga oid leksemalarda hajm-o'lchovning fonosemantik ifodasi
Ubaydiy "Kulliyot"i tarkibidagi forsiy devonining matniy-qiyosiy tadqiqi
"Kifoyatun-nahv fi ilmil-e'rob" qo'lyozmalarining matniy-qiyosiy tadqiqi
Mumtoz badiiy matnlarda go'zallik konsepti ("qosh" tasviri misolida)
Aleksandr Faynberg ijodining o'zbek va jahon adabiyotidagi o'rni
Hurmat shakllari muloqot xulqining o'ziga xos shakli sifatida
Hozirgi punktuatsion tizimning shakllanishi va tadqiqi tarixi
Muhammadjon Hakimov – o'zbek manbashunos olimi
Olimlikda sermahsul, insonlikda sertakalluf ustoz
Tanqidchining yozuvchiga maktubi. Ochiq xat
Hamid Olimjon ijodida mifologik obrazlar
Badiiy tasavvur va tafakkur uyg'unligi
Hurriyat orzusida yuksalgan obraz
Hassos folklorshunos

ADABIY MEROS

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI DAVLAT ADABIYOT MUZEYI

Bosh muharrir:
Jabbor Eshonqulov

Bosh muharrir o'rinbosari:
Shahnozaxon Nazarova

Mas'ul kotib:
Dilnoza Rustamova

Muharrir:
Feruza Abdurahmonova

Texnik muharrir:
G'iyosiddin O'narov

Manzilimiz:
Toshkent shahri,
Shayxontohur tumani
Navoiy ko'chasi, 69-uy
e-mail: adabiymeros@gmail.com
Tel.: (99871) 241-02-75
Jurnal 2020-yil 26-noyabrda
O'zbekiston Respublikasi
Prezidenti huzuridagi Axborot
va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi
tomonidan №200936238
raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.
ISSN 2181-2500

Jurnal 2026-yil 26-martda
nashrga berildi.

"Adabiy meros" ilmiy jurnali
O'zbekiston Respublikasi VM
huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasining qaroriga ko'ra
(№327/6, 30.11.2022-y.) filologiya
fanlari bo'yicha PhD va DSc
ilmiy darajasiga talabgorlarning
dissertatsiya ishlari yuzasidan ilmiy
nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

2026
2-son (20)

Tahrir hay'ati a'zolari

Ahmedova Shoira
Asadov Maqsud
Abdirashidov Zaynobidin
Abdurahmonova Feruza
Barakayev Rahmatulla
Bekimbetov Azamat
Boltaboyev Hamidulla
Davlatov Olim
Hakimov Munisjon
Jabborov Nurboy
Jo'raqulov Uzoq
Jo'raboyev Otabek
Karimov Bahodir
Kamilova Saodat
Mahmudov Nizomiddin
Ochilov Nasim
Pardayev Azamat
Palimbetov Kamalboy
Soriyev San'at
Sulaymonov Mo'minjon
Sabirova Nasiba
Rajabova Burobiya
Turdimov Shomirza
Tursunov Yusuf
To'xliyev Boqijon
Tilavov Abdumurod
Sheraliyeva Mashhura
Shodmonov Nafas
Shofiyev Obidjon
Xalilova Dilbar
Hamdamov Ulug'bek
Hasanova Shafoat
Eshchanova Gavhar
Qalandarova Dilafro'z
Qosimov Abdug'ofur
Qobilov Usmon
Quronov Dilmurod
Qobilova Zebo
Chulliyeva Nilufar
Eshonboboyev Abdurasul

Hakamlar hay'ati a'zolari:

Abduhalimov Bahrom (O'zbekiston)
Abdullajon Axmataliyev (Qirg'iziston)
Ayşe Yücel Çetin (Turkiya)
Açik Fatma (Turkiya)
Almas Ulvi (Ozarbayjon)
Anarboy Boldiboy (Qozog'iston)
Ahmet Bican Ercilasun (Turkiya)
Ali Duymaz (Turkiya)
Asel Isayeva (Qirg'iziston)
Baydemir Husayn (Turkiya)
Bakchiyev Talantaali (Qirg'iziston)
Basangova Tamara (Rossiya)
Demir Necete (Turkiya)
Fayzulloev Baxtiyor (Tojikiston)
Fikrat Turkman (Turkiya)
Gurer Gulseven (Turkiya)
Vahit Turk (Turkiya)
Veli Savaş Yelok (Turkiya)
Ismat Çetin (Turkiya)
Ibrayev Shokir (Qozog'iston)
Karl Rechl (Germaniya)
Metin Ekici (Turkiya)
Mirzayeva Salima (O'zbekiston)
Ocal Oğuz (Turkiya)
Emek Uşenmez (Turkiya)
Eunkyung Oh (Koreya)
Quliyev Hikmat (Ozarbayjon)
Rixsiyeva Gulchehra (O'zbekiston)
Sakaya Heroki (Yaponiya)
Sirojiddinov Shuhrat (O'zbekiston)
Sodiqov Qosimjon (O'zbekiston)
Selami Fedakar (Turkiya)
Temur Khocaoğlu (AQSH)
To'laganova Sanobar (O'zbekiston)
Zaytsev Ilya Vladimirovich (Rossiya)
O'rayeva Darmanoy (O'zbekiston)

NAVOIY ABADIYATI

Munisjon Hakimov. Navoiy lirikasida shamol obrazi	4
Elmira Hazratqulova. “Majolis un-nafois”da iste’dod ahlining bahosi.....	12
Xafiza Abduraimova. Alisher Navoiyning ishqiy dostonlarida Iskandar obrazi	17

MANBASHUNOSLIK VA MATNSHUNOSLIK

Qodirjon Ergashev.	
XVII-XVIII asrlar tazkirachiligi xususiyatlari (<i>Mutribiyning “Tazkirat ush-shuaro”si misolida</i>).....	24
Rashid Zohidov. Ilmiy-ma’rifiy asarlarning adabiyotdagi o’rni	31
Orzigul Hamroyeva.	
Mutribiy Samarqandiyning “Tazkirat ush-shuaro” tazkirasida muallif adabiy-tanqidiy qarashlarining aks etishi....	39
Mansur Jumaniyazov. “Kifoyatun-nahv fi ilmil-e’rob” qo’lyozmalarining matniy-qiyosiy tadqiqi.....	45
Rahmatjon To’raqulov. Ubaydiy “Kulliyot”i tarkibidagi forsiy devonining matniy-qiyosiy tadqiqi.....	54
Alisher Xalimjonov. Yoqubjon Is’hoqov arxividagi nashr etilmagan asarlar.....	60
Feruza Usmonova. Asqad Muxtorning “Chinor” romani matniy-qiyosiy tadqiqi	67

OLTIN BESHIK

Jabbor Eshonqulov.	
XX asr boshida o’zbekistonda alifbo islohoti va folklor namunalari nashr etish masalalari.....	72
Hikmat Guliyev. Mulla Nasriddin obrazining parodik semantikasi: donolik va ayyorlik.....	79
G’ayrat Majidov. Hamid Olimjon ijodida mifologik obrazlar.....	88
Mohichehra Ro’ziyeva. Marosim folklorida rang simbolikasi.....	92
Asatillo Sunnatillayev.	
To’ygacha bo’lgan urf-odat va marosimlarning hududiy xususiyatlari (<i>Toshkent viloyati misolida</i>).....	102

TILSHUNOSLIK

Salakhiddin Yuldashev.	
Tarjimon tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning nazariy modeli	109
Ilhom Nurmurotov. Hozirgi punktuatsion tizimning shakllanishi va tadqiqi tarixi.....	114
Maftuna Mamarasulova. Ot so’z turkumiga oid leksemalarda hajm-o’lchovning fonosemantik ifodasi.....	121
Kamola Qurbonova. Mumtoz badiiy matnlarda go’zallik konsepti (“qosh” tasviri misolida).....	126
Sohiba Ataniyazova. Hurmat shakllari muloqot xulqining o’ziga xos shakli sifatida.....	131

TANQID VA TAHLIL

Shoira Axmedova. Tanqidchining yozuvchiga maktubi. Ochiq xat.....	138
Nasiba Jo’raqulova. Hurriyat orzusida yuksalgan obraz.....	146
Shahnoza Xudayberdiyeva. Dialog – hikoyatning asosiy bayon usuli (<i>Saddi Iskandariy hikoyatlari misolida</i>)...154	
Gulnoza Samadova.	
Nazar Eshonqul asarlarida folklor elementlari (“Shamolni tutib bo’lmaydi” hikoyasi misolida)	163
Dilnavo Mamatova. Aleksandr Faynberg ijodining o’zbek va jahon adabiyotidagi o’rni.....	167
Ravshanbek Egamberdiyev. Badiiy tasavvur va tafakkur uyg’unligi.....	171

FANIMIZ FIDOYILARI

Abdulahob Madvaliyev, Yorqinjon Odilov. Til ilmi va ta’limi fidoyisi	176
Yusuf Tursunov. Olimlikda sermahsul, insonlikda sertakalluf ustoz	183
Shomirza Turdimov. Hassos folklorshunos.....	187
Shafokat Hasanova. Muhammadjon Hakimov – o’zbek manbashunos olimi.....	191
Zarif Quvonov. Abduqodir Hayitmetovning o’zbek adabiyotshunosligi takomilidagi o’rni.....	195

ILMIY-ADABIY JARAYON

Shahnozaxon Nazarova. Bobur izidan.....	201
--	-----

Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham, albatta, bo'ladi.

**SHAVKAT MIRZIYOYEV,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti**

ORZIGUL HAMROYEVA,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
filologiya fanlari doktori, professor*

MUTRIBIY SAMARQANDIYNING “TAZKIRAT USH-SHUARO” TAZKIRASIDA MUALLIF ADABIY-TANQIDIY QARASHLARINING AKS ETISHI

Annotatsiya: XVI-XIX asr adabiyoti turkiy adabiyotning taraqqiyot davri deb hisoblangan XV asr adabiyotidagi janr, tuzilish, obrazlar tizimi an'analarini davom ettirdi. Bu jarayon adabiyotshunoslik tarixida ham ko'zga tashlanadi. Demak, XVI-XIX asrlardagi adabiy jarayon an'anaviylik, adabiy ta'sir natijasida shakllandi. Garchi bu davr adabiyoti o'zidan oldingi adabiy jarayonning ta'siri natijasida vujudga kelgan bo'lsa-da, bir qancha xususiyatlari bilan o'zidan oldingi adabiy jarayondan farqlanadi. Adabiy jarayondagi o'zgarish, yangilanishlar Mutribiy Samarqandiyning “Tazkirat ush-shuaro” asarida yaqqol aks etgan. Maqolada muallifning tahlil tamoyillarining aks etishi masalasi tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: majmua, tazkira, adabiyotshunoslik, badiiyat ilmi, poetika, obraz.

Annotation. The literature of the 16th–19th centuries, regarded as a period of development in Turkic literary history, continued the traditions of genre, structure, and the system of imagery established in 15th-century literature. This continuity is also clearly reflected in the history of literary scholarship. Therefore, the literary process of the 16th–19th centuries was shaped by traditionalism and literary influence. Although the literature of this period emerged under the influence of the preceding literary process, it differs from it in several respects. The changes and innovations within the literary process are vividly reflected in Tazkirat ush-shuaro. This article examines the ways in which the author's analytical principles are manifested in this tazkira.

Keywords: collection, tazkira, literary studies, literary theory, poetics, imagery.

Kirish. Bu davr adabiyotshunosligi borasida fikr yuritishdan oldin davr adabiy jarayoni bilan tanishish muhim ahamiyatga ega. Chunki adabiyotshunoslik manbalarida adabiy jarayon aks etadi, adabiy jarayon haqidagi xulosalar esa adabiyotshunoslik uchun asos bo'ladi.

Bu boradagi ilk tadqiqot Abdurauf Fitrat nomi bilan bog'liq bo'lib, olim XVI asr adabiyoti va adabiy jarayoni xususida quyidagi ilmiy xulosalarni taqdim qiladi:

1. Bu davrning adabiyoti o'zidan burung'i davrg'a qaraganda, umuman, san'atcha tuban, biroq son jihatidan ko'bdir;

2. Bu davrning adabiyotig'a XVII asrning ikkinchi yarmilaridan boshlab, o'g'uzchaning, aynuqsa, Fuzuliyning kuchli ta'siri bor;

3. Bu davrda tarixiy asarlarg'a ayricha ahamiyat berilg'an;

4. She'rda yassaviy maktabi bu davrda saroyg'acha ko'tariladir.

Fitratning ilmiy xulosalari davr adabiy holatini to'la tasavvur qilish imkonini bera olganidek, adabiyotshunoslik xususida ham yetarlicha ma'lumot bera oladi [Hamroyeva, 2023: 67]. Fitrat XVI asr adabiyotini o'zbek adabiyotining “tubang'a tushgan davri” sifatida baholaydi. Fitratning bunday fikrga kelishida o'z asoslari bor, albatta. Olim davr adabiyotining mazmuni va poetik

imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda shunday fikrga keladi. Ba'zi adabiyotshunoslar Fitratning bu fikriga qo'shilmaydilar. Dalil sifatida XVI-XIX asrlarda yaratilgan tazkiralalar va ulardagi ijodkorlarning ko'pligi, adabiyotning turli janrlarida ijod qilingani bilan bog'liq ma'lumotlarni asos sifatida keltiradilar. Ular Fitratning ilmiy xulosalari XVI-XIX asr adabiyotining chuqur o'rganilishiga, xususan, diniy, tasavvufiy yo'nalishdagi asarlarning tadqiq etilishiga to'sqinlik qilgani, salbiy ta'sir ko'rsatganini ta'kidlaydilar. Shuni unutmash kerakki, Fitrat o'zbek adabiyoti tarixining barcha davrlarini, manbalarini chuqur o'rganib, qiyosiy tahlil natijalari asosida ilmiy xulosalarni taqdim qilgan. To'g'ri, bu davrlarda tarixiy asarlar, tazkiralalar, dostonlar, hikmatlar yaratildi, tazkiralarda besh yuzga yaqin shoirlar ijodi tahlil qilindi. Biroq ularning poetik xususiyatlari an'anaviylikdan chetga chiqqan edi. An'anaviy janrlar, an'anaviy syujet, an'anaviy obraz, an'anaviy qurilishda deyarli o'zgarish kuzatilmaydi. Fitrat bu asarlarni baholashda adabiyot tarixining barcha davrlari uchun umumiy bo'lgan qonuniyat – poetik jihatlarga tayanib, baho beradi va shu asosda xulosa chiqaradi. Bu davr manbalari diniy, tasavvufiy jihatiga ko'ra tadqiq etilsa ham, romantik, oshiqona ruhning realistik uslubga almashgani sabab bir qadar pastga tushganiga guvoh bo'lish mumkin [Hamroyeva, 2026: 202].

Maqsad va vazifa. XVI-XIX asr adabiyotshunosligi bevosita adabiy jarayonning hosilasi tarixiy asarlar, tazkira va tarixiy memuar asarlarda aks etdi. Xususan, Zayniddin Vosifiyning "Badoye' ul vaqoye'", Hasanxo'ja Nisoriyning "Muzakkiri ahhob", Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro", Roqim Samarqandiyning "Ta'rix kasira", Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" asarlarida adabiy jarayon va muallifning davr adabiyoti, manbalari, shoirlar haqidagi adabiy-tanqidiy fikrlari keltirilgan. Bu tarixiy memuar asarlar, tazkiralalar o'zigacha mavjud an'analar asosida tuzilgan bo'lib, davr ijtimoiy-siyosiy va adabiy hayoti haqida ma'lumot beruvchi muhim manbalardir.

Usullar. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, madaniy-tarixiy, germeneytik tahlil usullaridan foydalanildi.

Natijalar va mulohaza. XVI asrda Fanoiyning "Majolis ul-ushshoq", Abulmuhsin Muhammad Boqirning "Tazkirayi Muhammad Boqir", Faxriy Hiraviyning "Ravzat ul-salotin", "Latoyifnoma", "Javohir ul-ajoyib", Saxiy Beyning "Hash behisht", Latifiyning "Tazkirat ush-shuaro", Somiyning "Tuhfayi Somiy", Hasanxo'ja Nisoriyning "Muzakkiri ahhob", Alouddin Sayfi Husayniyning "Nafois ul-maosirot", Muhammad Muzaffar Husayn Sabo Yusufning "Ro'zi ravshan", Ahdiiy Bag'dodiyning "Gulshani shuaro", Oshiq Chalabiyning "Mashoyir ush-shuaro", Hasan Chalabiy Xinolizodaning "Tazkirat ush-shuaro", Toqiuddin Koshiyning "Xulosat ul-fuzalo", Muhammad Orif Baqoiy Andijoniyning "Majma' ul-fuzalo", Sayliy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro", Muhammad Sodiq Samarqandiyning "Riyoz ush-shuaro", Bayoniyning "Tazkirat ush-shuaro", Amin Ahmad Roziyning "Haft iqlim", Qulbobo Ko'kaldosh Muhibbiyning "Tazkirat ush-shuaro" kabi tazkiralalar davr adabiy muhitini aks ettiruvchi muhim manba sifatida ahamiyatli.

XVII asrda yaratilgan tazkiralalar orasida Sodiqbek Sodiqiy Afsharning "Majma ul-xavos", Abdunabi Faxruzzamoniyning "Tazkirayi mayxona", Sherxon ibn Ludiyning "Mir'otu-l-xayol", Husayn Alixon Azimobodiy Shoh Jahonobodiyning "Nishtari ishq", Mehmed Riyoziy bin Mustafu Birgiviyning "Ri'zu-sh-shuaro", Abdulboqi Nahovandiyning "Maosiri Rahimiy", Sodiqiy Samarqandiyning "Riyozu-sh-shuaro", Kafzoda Foiziyning "Zubdatu-l-ash'or", Samarqandiyning "Nusxayi zeboyi Jahongir", Nozim Tabriziyning "Nazmi guzida", Zahrinor Mehmed Beyo'g'li Rizoning "Tazkira", Ali Go'ftiyning "Tashrifotu-sh-shuaro", Muhammadbade' Maliho Samarqandiyning "Muzakkiru-l-as'hob" kabi tazkiralari adabiyot va adabiyotshunoslik tarixi uchun muhim manbalardir.

Mustafu Mujibning "Tazkirayi Mujib", Mustafu Safoiyning "Nuhbatu-l-osor min Favoidi-l-ash'or", Mehmed Amin Solimning "Tazkirayi shuaro", Ismoil Balig'ning "Nuhbatu-l-osor li

zayli Zubdatu-l-ash'or", Aliqulixon Vola Dog'istoniy "Riyozu-sh-shuaro", Muhammad Amin ibn Nurmuhammad Nasafiyning "Mazxaru-l-musannifin", G'ulom Alixon Ozodning "Xizonayi omira", Lutf Alibek Ozarning "Otashkada", Ishoqbey Uzri Beydiling "Tazkirayi Is'hoq", Husayn Ramizning "Odobu zurafo", Muhammad ibn Sulaymon Kafaviyning "Tazkiratu-l-ulamo", Abu Tolibxon Tabriziyning "Xulosatu-l-afkor", Muhammad Bahodirxon Safaviyning "Tuhfatu-sh-shuaro" kabi takziralar XVIII asrga oid noyob manbalari sifatida alohida tadqiqqa muhtoj.

Adabiyot tarixida Hasanxo'ja Nisoriydan keyingi muhim tazkira sifatida Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro"si e'tirof etiladi. Mutribiy Samarqandiy tomonidan tuzilgan ikki tazkira: "Tazkirat ush-shuaro" va "Nusxayi zeboyi Jahongir" tazkiralari yuksak adabiy-tarixiy qiymatga ega yozma manbalar sanaladi. Mutribiy tazkiralarning o'ziga xosligi XVI asr ikkinchi yarmi – XVII asr birinchi choragidagi O'rta Osiyo adabiy muhiti qatnashuvchilari Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy maktabi an'alarini davom ettirib, badiiy-g'oyaviy jihatdan yetuk, rang-barang mavzu va janrdagi asarlar yaratganlari, bu adabiy jarayonning boshqa o'lkalar xalqlari adabiy hayoti bilan ijodiy aloqalarni yo'lga qo'ygani bilan belgilanadi [Mutribiy, 2013].

Tazkirada O'rta Osiyo, Pokiston, Hindiston, Sharqiy Turkiston, Eron, Turkiya, Iroq, Yaman, Afg'oniston hududlarida yashab ijod etgan 343 ta shoir, ijodkorlar haqida ma'lumotlar keltiriladi. Mutribiy adabiyot nazariyasi bo'yicha ilk saboqni Samarqandda Qosim Rumiyan o'rganadi, Hofiz Muqimiy Samarqandiyning tavsiyasi va maslahati bilan 1588-1594-yillarda Hasanxo'ja Nisoriydan aruz va qofiya ilmlaridan saboq oladi. Mutribiy husnixat va kitobat san'atlariga doir tazhib, ya'ni qog'ozga oltin suvi yugurtirish sohasini mukammal egallab, Fayziy, Urfiy Sheroziy, Fuzuliy kabi shoirlar asarlarining o'nlab nusxalarini ko'chirgan, lavh, tazhib kabi kitobat ishlarini amalga oshirgan.

Mutribiy Samarqandiyning "Tashkirat ush-shuaro" asari 1605-yilda Samarqandda yozib tugallangan. Muallif tazkirani Boqiy Muhammadga bag'ishlamoqchi bo'ladi, biroq asar tugallanmasidan Boqiy Muhammad vafot etadi, taxtga Vali Muahmmad o'tiradi. Mutribiy tazkirani Vali Muhammadga bag'ishlashga majbur bo'ladi. Olimlarning ma'lumotlariga qaraganda, Mutribiy tazkira qo'lyozmasini o'zgartirishga imkon topa olmay, kitobning bag'ishlov qismidagina Boqiy Muhammad nomi o'rniga Vali Muhammad nomini yozib qo'yadi va xonga taqdim etadi [Mutribiy, 2013: 7].

Mutribiy tazkirasining yagona muallif dastxati bilan ko'chirilgan nusxasi O'zFAShI Qo'lyozmalar institutida fondida 2253 inventar raqami ostida saqlanadi.

"Tazkirat ush-shuaro" tazkisasi o'ziga xos tuzilishga ega bo'lib, boblar nomi *Tasmiya* nomi bilan keltiriladi. Asar an'anaviy hamd, na't bilan boshlanadi, an'anaviy Muqaddimadan so'ng muallif asarning yozilish sababi xususida to'xtaladi, salafllari – Davlatshoh Samarqandiy, Alisher Navoiy tazkiralari yod etadi. Tazkiraning bag'ishlov qismida Vali Muhammad madhi keltiriladi. Bag'ishlovdan so'ng 3 *Tasmiya – bob* asosida shayboniylar, ashtarxoniylar, boburiylar, Sharqiy turkistonlik, xorazmlik xon-u shohlar haqida ma'lumotlar beriladi. Tasmiyalarda iste'dodli, ijodiy salohiyatga ega, nazmi tab'i nozik shoir xon-u shohlar, shahzodalar haqida to'xtalinsa, *Tasmiyadan* so'ng arab harflari asosida, abjad alifbosi tartibida tuzilgan *Harflarda Nuqta* deb ataluvchi uchta qismni o'z ichiga olgan kichik bo'limlarda shu harflardan boshlanuvchi shoir, ijodkorlar haqida ma'lumotlar keltiriladi.

Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" tazkirasida ham Alisher Navoiy maktabi an'analari davom ettiriladi, muallif asar Tasmiyalarini nomlashda, shoirlarni taqsimlashda *o'zi ko'rmagan, xizmati sharafini topmagan, ko'rgan, xizmatiga erishgan* kabi mezonlarni asos qilib oladi. Mutribiy Hasanxo'ja Nisoriyning "Muzakkiri ahhob" tazkirasini alohida e'tirof etadi, tazkirani "kitoblarning eng sarasi", "oliy bayonli kitob" sifatlari bilan e'zozlaydi.

Mutribiy tazkirani tuzishda salafllari an'alariga asoslangan bo'lsa-da, she'r nazariyasiga oid yangicha yondashuvning turli rivoyat va hikoyatlar vositasida tushuntirilishi jihatidan farq qiladi.

Tazkirada she'r ta'rifi va uning turlari haqida muhim ma'lumotlar Xon va Mutribiy o'rtasida savol-javob shaklida keltiriladi. *She'r* so'zining lug'aviy ma'nosi "topmoq, bilmoq"dir. Shu jihatdan shoirni "biluvchi, topuvchi" deb ataydilar. Chunki shoir boshqalar topa olmaydigan sara so'zlarni topadi va ular tizimiga o'zgaralar eplay olmaydigan darajadagi shaklni beradi. Istiloh sifatida *she'r* so'z ma'no, vazn va qofiyaning hamohang kelishini anglatadi. Chunki yaratuvchisi ularni ana shu bir-biriga bog'liqlik holatda shakllantiradi. Mutribiy keltirgan bu ta'rif she'r haqidagi tushunchaning ham amaliy, ham nazariy jihatlarini o'zida qamrab olishi bilan ahamiyatli. Shu jihati bilan she'rning bir qancha turlari, shakllari shakllanadi:

– vazndoshlik va qofiyadoshlik asosiga quriladi, bunday she'rda ma'noga e'tibor berilmaydi.

*Oyinaand on peshani, jomi Jamand yo mahi badr?
Ki nimi az kux bo'land astu nimi pinhon ast.*

– vazndoshlikka emas, qofiyadoshlikka rioya qilinadi. Bunday she'r musajja'da qofiyalanadi: *guyi boxtavu asbi toxta, falonro karam bisyor astu hunar beshumor.*

– qofiyadoshlikka emas, vaznga e'tibor beriladi:

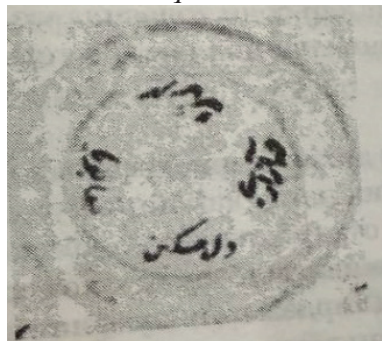
*Shoho, baqoyi umri tu bodo hazor sol,
Iqbol dar panohi tu bodo hazor sol.*

– Qur'oni karim oyatlari va hadisi sharif mazmunini yetkazish maqsad qilinadi.

Xon Mutribiydan *she'rning ilk namunasini kim yaratgan* deb so'raydi. Mutribiy dastlabki she'r Odam alayhissalom tomonidan aytilganini aytadi. Forsiyda qasida va madhiyago'ylikni boshlab bergan shoir haqidagi savolga Rudakiy deb javob beradi. Tazkiradagi she'r ilmi nazariyasi va amaliyoti borasidagi savol-javoblar she'rshunoslik uchun muhim ahamiyatga ega.

Davlatshoh Samarqandiy, Alisher Navoiy, Hasanxo'ja Nisoriy tazkiralarda nomlari zikr etilgan shoirlar ijodiy merosida bayt, matla' shaklida qisqa hajmli adabiy parchalar keltirilsa, Mutribiy tazkirasida qasida, g'azal, musta(h)zod, muvashshah kabi yirik hajmli janrlar to'liq shaklda keltiriladi. Hatto tazkira muallifi bir shoirdan 3-4 tagacha g'azal namunasini taqdim etadi.

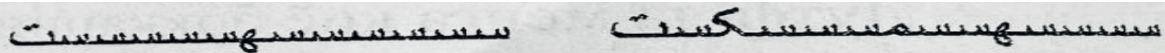
Mutribiy shoirlar she'rlarini shoir sifatida emas, adabiyotshunos olim sifatida tahlil va tanqid qiladi. Bu tahlil va tanqidlar tazkira muallifining adabiy tur va she'r na'vlar, aruz, qofiya va badiiyat ilmida yuksak ilm sohibi ekanligini ko'rsatadi. Xususan, Mutribiy Alfiy Shomiy haqida ma'lumot keltirar ekan, uning she'riy san'atlardan bexabar emasligini, tadvir (she'rdagi so'zlarni doira ichiga joylashtirish) san'atida bir bayt bitib, unga ko'rsatganini ma'lum qiladi. Va shu asosda tadvir san'atining xususiyatini tushuntiradi, Rashididdin Vatvotning "Hadoyiq us-sehr" asariga murojaat etadi. *Bilgilki, tadvir san'ati shundaykim, nazm qiluvchi hazaji musammani solim bahrida to'rt ruknni o'z ichiga oluvchi bir misra' aytadi va uni doira shaklidagi yozuvga, qaysi bir ruknni o'qisa, mavzun misra' va muqaffo hosil bo'luvchi yo'sinda bitadi* [Mutribiy, 2013: 98].

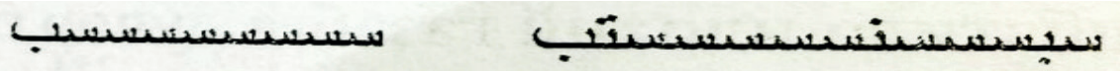
Mutribiy Bo'riy Balxiy she'rlarini tahlil qilish jarayonida shoirning muttasilau-l-minshoriy san'ati asosida yozilgan she'ri kamchiliklarini ko'rsatadi.

*Shabi shishai may ba peshi maste bishkast,
Sustiyash ba tan ba haybati tan binshast.
(Oqshom may shishasin bir mast oldida sindirdi,
Sustligi tanda tan haybatidan o'rnashdi).*

Muttasila harflarning qo‘shib yozilishiga asoslansa, *minshoriy* so‘zi o‘z ma’nosidan kelib chiqqan holda harflarning qo‘shiluvida harf shakllaridan arra shakli hosil bo‘lishiga aslanadi.

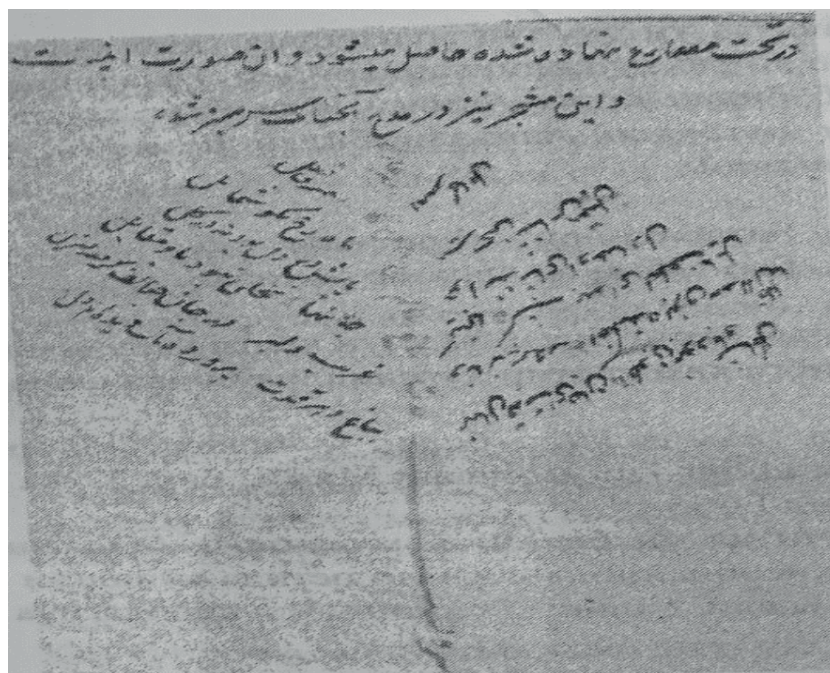

Mutribiy bu baytni minshoriy san’ati asosiga qurilgan deb baholanishiga e’tiroz bildiradi, baytdagi mim va ho harflarining qo‘shiluvu arra shaklini buzganligi va bu bayt muttasila san’ati asosiga qurilganini ta’kidlaydi. Bunday san’atga misol sifatida o‘zining Boqiy Muhammadga bag‘ishlab yozgan qasidayi muvashshahini keltiradi.

Shab-shab tan sust nest betab,
Tan peshi tab ast sust shab-shab.
(*Tunlari tan isitmasiz sust bo‘lmas,*
Tan isitma oldida sustdir tunlari) [Mutribiy, 2013: 146].

Tazkiraning yana bir o‘rnida Hoji Otaliq Do‘rmon haqida keng va batafsil ma’lumot keltiradi, Hoji taxallusi bilan ijod qiluvchi Hoji Otaliq Do‘rmon shaxsiyati, she’rlarining balog‘ati va fasohati borasi chuqur ehtirom bilan so‘zlaydi. Shoirning *g‘azali zubahravn ma’ mustahzodi muvashshahi masnu’* she’rini keltirib, qanday holatda ikki bahrda o‘qilishi, qaysi harflar vositasida muvashshah hosil bo‘lishi, so‘zlar qay tartibda o‘qilsa, mustahzod, qay shaklda o‘qilsa, g‘azal hosil bo‘lishini batafsil tushuntiradi. Hoji Otaliq Do‘rmonning *maqlubi mustaviy, mushajjar* san’ati asosiga qurilgan bayt, madlarini ham shu shaklda tahlil qiladi.

Mutribiy Hoji Otaliq Do‘rmon singari mushkila san’atida mohirona baytlar bitgan Saburiy Samarqandiyini ham chuqur ehtirom bilan tilga oladi, qofiya, aruz, muammo fanlaridan xabardorligini yuqori baholaydi. Samarqandiy o‘zining mushkila san’ati asosidagi she’rlarini Mutribiyga ko‘rsatib, tekshirib olganligini keltiradi, shoirning maqlubi musataviy, muzallay musovu-t-tarafayn, masnu’ ruboiy, raddu-l-ajz ala as-sadr, izhori mujmar san’atlari bilan bezangan ruboiylaridan parchalar keltiradi.

<i>Afsurdaam</i>	<i>az ishqı tu</i>	<i>har dam</i>	<i>jonon</i>
<i>Az ishqı tu</i>	<i>oshifta va</i>	<i>dog'e</i>	<i>dar jon</i>
<i>Har dam</i>	<i>dog'e</i>	<i>bajon va</i>	<i>dardi jonon</i>
<i>Jonon</i>	<i>dar jon</i>	<i>dardi jonon</i>	<i>pinhon</i>

Mutribiy tazkirada zikr etilgan shoirlar she'rlarini qofiya ilmi qonuniyatlari asosida ham tahlil qiladi. Choshniy Samarqandiy ijodiyoti xususida to'xtalib, uning qofiya ilmi borasida saboq olayotganini keltirib, bir g'azalini to'lig'icha taqdim etadi, "men bu g'azalni nozim qofiya fanida ayb sanalgan iytoyi jaliyni ishlatmasa, ya'ni qofiya so'zlarini hadeb takrorlamasagina maqtay olaman" deb g'azalda takrorlangan *supard* qofiyadosh so'zini qofiya ayblarining iytoyi jaliy shakli ekanligini keltirgan holda, g'azalda qofiyaning qaytarilishiga e'tirozi borligini ta'kidlaydi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, adabiy jarayonlar va bu jarayondagi o'zgarishlar mavjud ilmiy-nazariy qonuniyatlarning o'zgarishiga, yangilanishiga zamin yaratadi. Xususan, Mutribiyning qofiyaning qayta qo'llanishi bilan bog'liq qarashlari ham ana shunday adabiy jarayon hosilasi sanaladi. XV asrgacha yaratilgan poetikaga oid risolalarda arab, fors adabiyotida qofiyaning qaytishi, qayta qo'llanishi ayb – nuqson sanalgan (iyto). XV asrga kelib bir she'riy asarda qofiyadosh so'zdan qayta foydalanish mumkinligiga ma'lum qoidalar asosida ruxsat berilgan. XV asrdan keyingi manbalarda esa qofiyadan qayta foydalanish radd ul-qofiya san'atiga asos bo'lishi ta'kidlanib, san'at darajasiga ko'tarilgan. Bu borada olimlar qarashlari o'rtasida ixtiloflar mavjud bo'lib, Mutribiy ham bir qofiyadosh so'zni qayta qo'llamaslik tarafdori bo'lgan.

Xulosa. Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro" asarida bu kabi tahlil va tadqiqatlarni juda ko'p uchratish mumkin. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bu tadqiq, tanqid, tahlillar yetuk adabiyotshunos olim tomonidan amalga oshirilgani shoirlar va ularning ijodiy salohiyati borasida to'g'ri xulosa chiqarish uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hamroyeva O. *Adabiyotshunoslik tarixi (O'zbek adabiyotshunosligi tarixi). Darslik. 1-qism.* – Toshkent: Bookprint. 2026.
2. Hamroyeva O. *Fitratning adabiyotshunoslikka oid qarashlari. Monografiya* – Toshkent: Bookprint. 2023.
3. Jumaxo'ja N., Adizova I. *O'zbek adabiyoti tarixi. Darslik.* – Toshkent: Noshir. 2019.
4. Зайниддин Восифий. *Бадоеъ ул-вақоеъ.* (Таржимон Н.Норқулов) – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат наشريёти. 1979.
5. Иброҳимов А. *XVI аср ўзбек адабиётининг асосий хусусиятлари.* – Тошкент: Фан. 1976.
6. Мутрибий Самарқандий. *Тазкират уш-шуаро.* (Таржимон И.Бекжонов). – Тошкент: Мумтоз сўз. 2013.
7. *Тазкиралар зикри. Мусанниф Ҳ.Болтабоев.* – Тошкент: Мумтоз сўз. 2015.
8. *Фитрат. XVI асрдан сўнгра ўзбек адабиётига бир қараш. Танланган асарлар. 5 жилдлик. 2-жилд.* – Тошкент: Маънавият. 2010.
9. *Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдуллонома(Шарафномаи шоҳий).* 1-китоб. – Тошкент: Шарқ. 1999.
10. *Ҳасанхўжа Нисорий. Музакири аҳбоб. ("Дўстлар ёдномаси").* (Таржимон И.Бекжон). – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси наشريёти. 1993.

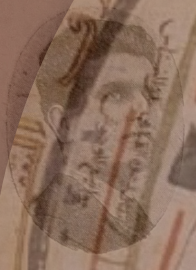
ADABIY MEROS

2026-YIL 2-SON / ILMIY JURNAL

زادەنىڭ «فەرغانە تودەسى» نى ھەم ئەلبەتتە ئېسىلەپ ئوتش كېرەك. سەنئەت نى كەسپ قىلىپ ئالغان بىر تودە بولش دان كورە، ئۇ، كوبرەك تەشۋىقات يولىنى تۇتقان بىر نەرسە ئېدى. بىزنىڭ قىمەتلىرىمۇ بۇسۇف جان (قىزىق)، بىر زەمانلار ئوشە تودە بىلەن بىرگە ئۇرۇش مەيدانلىرىدە يۇردى.

ئىنقىلابنىڭ 4 ۋە 5-ئىنجى يىللاردا ئوزبېك سەنئەسى، ئوز قىمەتلى ئۇيغۇر تىلىنى رېئىسورلىغى بىلەن «شەيخ سەنجان»، «ئىبلىس»، «ئەبلىلى - مەجنون»، «مەككە كىرۈش مۇھەببەت»، «ئوغۇرلار» (شېئىر ئىسكى)، «چىن سېۋىش»، «ھىند ئىختىلاچىلارنى»، «خەلىمە»، «چىن تېمىر باتۇر» كەسى جەدى نەرسە لارنى كوردى. جازىر، ئۇنىڭ كاسپ سەنئەتكارلارنى ۋە ئۇرۇش رېئىسورى بار. سەنئەت شەھەرلىرىگە بۇخارا بىلەن تاشكەنت شەھەرلىرىگە كەتتە - كەتتە ياخشى سەنئەتلەر سالدېرلدى. باشقا شەھەرلەردە ھەم ئۆزىگە ياراشار سەنئەتلەر بار. ئايىتىمىز ئەمەلگەن بىلەن ئەندىجان سەنئەتلەرنى ياراق دېتەپ ئەپتىمەك مۇمكىن.

ھەممەدىن مۇھىمى، جازىر، ئوزبېك سەنئەتى ئان ئۆزىگە بىر شەكىل ئاقتاراش يولىغا كىرىپ قالغانىدىر. مەسكەۋدەگى ئوزبېك «درام ئىستۇدىيەسى» تېگەرەسىدە بۇ مەسئەلە خىلىدەن ئېرى كوتتورلۇگە، ئۇ مەسئەلەنىڭ تەئسىرى سەنئەتگە يىۋاسىتتە باغلانغان كىشىلەرنى ھەم قىز قىز تۇرادىر. ياقندا، مەزكۇر ئىستۇدىيەدە ئۇرۇپا، تىئاتر ۋە كىنا عالمىدە تانلىغان رېئىسورلاردىن تۇر كىمپەلى ئىر توغۇرۇل مۇخسسىپىن بېك بىر مۇساحەبە قىلىپ، ئىستۇدىيە تەلەپلەرنى «مىيىر خولد تىئاترى» نى قەبۇل قىلىشقا دەۋەت قىلدى. ئۇنىڭ قارشى ئىستۇدىيە ھەلى جازىر بىر نەرسە دىيە ئالماسا ھەم، بۇزەمىندە ئۇلاردا بولاش ئاتق.

«پەدەر كۇش» دەۋرى، يۇقارىدا ئەينىكەنمىچە، بىر كوتىرىلىش، بەلەندلەش دەۋرىدۇر. جۇدە ساددە ۋە جۇدە ئويۇنسۇز يازىلىپ يەنە ئوشە خىلدا ئويالغان «پەدەر كۇش»، بىر - ئىككى يىل ئاراسىدا ئوزبېك سەنئەتىگە «ئەبلىلى - مەجنون» ۋە «ئەسلى - كەرەم» ۋە «ئۆلىلەر» («مۇلالا ئىسرىدىن» نەسرى) نى ئويىغا غۇنداي قۇۋەت بېردى. قەۋەت، ئۇ دەۋردە ئوشە ئىدەي كەتتە نەرسەلەردە كەتتە - كەتتە روللەرگە چىققان كىشىلەر يەنە (ئەۋلانى، نىزامىدىن، بىر ئىدىن ۋە بەدرى لىر) تىياتر - سەنئەت عالمىدە بىر نېچچە خىل جەريان بارلىغىدان بېخە بەر ئېدىلەر. شۇ ئۇچۇن، ئۇلار، ئوزبېك تىياتىرى ۋە سەنئەتى ئۇچۇن بىر بول، بىر ئېگىز ۋە بىر شەكىل ئاقتار ماددىلار. خەتتە، ئوشە ۋە قەدا بىزدەن كورە ئالدىدا بولغان تاتار سەنئەتى بىلەن ئازا بايجان سەنئەتى ھەم ئاقتار شىغا ياقلاشقان ئېدى. ئۇ ۋەقتدا روسىيە - دەگى تۇر كىمىنىڭ ھەممەسى ھەم، كوز ئالدىلار يداغى (مەسكەۋدەگى يا لېنىنگرادداغى كەبىر تىياتىر لارنى كەبى «رىئالىست» بولمىسە خەنە پارا تاق، توغرىسى تەشكىل نىلماق ئىستەيلەر ئېدى. بىز ھەم ئىشۇندى قىلدىق. خەتتە، ئۇ ۋەقتدا بىزنىڭ رېئىسورلار بىز بايجانار بايجانلى ياخۇد ئىچكەرى روسىيەلى تاتار بولغۇچى ئېدى. «پەدەر كۇش» دەۋرىدە ئازا بايجانلى عادى بىر ھەۋەسكار (خەلى تەسقىر خەمكەرف)، شەھەرلەر ئاراسىدا تالاش بولۇپ يۇردى.

مەنە شۇ حالدا، بىز ئىقتىلابقا كېلىپ كىردىك. ئىنقىلاب باشىدا ھەر جايدا بىمەزە تىياتر تودەلەرى پەيدا بولدى. كىيىنچە، «كەرەل مەركس» تودەسى كەبى كاسپ (پروفىسسىتونلار) بىر تودەگە ئېگە بولدى. ھەلى جازىر ھەم، ئوزبېك سەنئەتىنىڭ ئۆب ئلدىنى ئوشە تودەنىڭ سەنئەتكارلارنى بولۇپ كېلدىر؛ ئىختىمال، ئالتۇنلى سەنئەتسىگە ئوشە تودەنىڭ بوزلەرى بىلەن يازلسا. بىر تودەلەر ئاراسىدا خەنزۇ سەنئەتىگە كىم -

